

Boček, Vít

[Ondrejovič, Slavomír. Jazyk, veda o jazyku, societa: sociolingvistické etudy]

Linguistica Brunensia. 2009, vol. 57, iss. 1-2, pp. 300-304

ISBN 978-80-210-4891-1

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115110>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Překlady, analýza jazykové hodnoty příkladů i úroveň dvou resumé svědčí o velmi dobrých jazykových znalostech autora, stejně jako v podstatě zcela bezchybné citace mnoha různých cizojazyčných prací.

Neobyčejně důkladný je bibliografický aparát. Obsahuje vedle dvojího resumé, ruského (s. 175–187) a anglického (s. 188–195), seznamu zkratk a seznamu excerpovaných pramenů (s. 196–7 a 235) rozsáhlý seznam literatury (s. 199–234), jmenný rejstřík (s. 236–7), výběrový slovníček termínů pro VNS, užívaných různými našimi i zahraničními autory (s. 238–247) a výše uvedené slovníky VNS (s. 248–300).

Touto prací – podobně jako dřívějšími studii podobného zaměření – dokazuje J. Gregor svou vysokou schopnost lingvistické analýzy, kterou ostatně několikrát osvědčil i svým čelným umístěním ve vědecké soutěži mladých lingvistů. Soudíme, že o problematice VNS lze už sotva napsat více. Jestliže autor svou rozsáhlou fundovanost, analytické schopnosti i příkladnou akribii uplatní v budoucnu i v jiných oblastech jazykového výzkumu – což lze s vysokým stupněm pravděpodobnosti předpokládat, – bude jeho další činnost znamenat nový cenný přínos pro lingvistiku.

Stanislav Žaža

Ondrejovič, Slavomír: Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2008. 304 str. ISBN: 978-80-224-0994-0.

Slavomír Ondrejovič už zase vydal knihu. Tento mimořádně plodný autor tentokrát shromáždil pětadvacítku svých studií sociolingvistických. Většinou jde o články dříve už vydané ve slovenských i zahraničních jazykovědných časopisech a sbornících. Jen několik statí vzniklo nově pro potřeby tohoto svazku. V knize tak můžeme najít autorovy příspěvky k sociolingvistice za posledních víc jak dvacet let.

Edičně je kniha připravena dosti ledabyle. V ediční poznámce, mající podávat informaci o původním vydání textů, bychom některé položky hledali marně, jedna je naopak uvedena dvakrát, ale s lišícími se údaji. Řada v knize citovaných příspěvků různých autorů není uvedena v seznamu literatury. A v samotných textech se nezdá stávat, že se jeden a tentýž odstavec opakuje v doslovné podobě o několik stran dál...

Knihu zahajuje delší *Sociolingvistický prolog*, který představuje uvedení do problematiky sociolingvistiky jako vědní disciplíny. Autor zde uvádí několik vzájemně k sobě dobře padnoucích definic sociolingvistiky a jejího úkolu: sociolingvistika se zabývá průniky a vzájemnou podmíněností sociální struktury, kultury a jazyka; sociolingvistika se zabývá vztahem mezi jazykem a kontextem, ve kterém se používá; úkolem sociolingvistiky je ukázat systematickou kovarianci jazykových a sociálních struktur a odhalit kauzální vztahy v jednom či druhém směru. Dále se autor podrobně zabývá vznikem a vývojem sociolingvistiky ve světě i na Slovensku. Jak známo, konstituovala se sociolingvistika v 60. letech 20. století současně ve Spojených státech i v Evropě a je možno ji zařadit do širšího proudu charakteristického pro tehdejší jazykovědu, který lze nejlépe popsat jako obrat od izolujícího zkoumání jazykového systému ke zkoumání fungování tohoto systému v reálných situacích. Ondrejovič hovoří o tom, že šlo vlastně o reakci na jistý metodologický redukcionismus strukturalismu a generativismu. Tím se ovšem dopouští poněkud zkratkovitě a nepřesně formulace. Vždyť jen těžko lze hovořit o strukturalismu jako o jednotném hnutí a některé strukturalistické školy programově vyvažují zkoumání imanentního systému jazyka komplementárním aspektem funkčním, i s vyústěním do sociolingvistiky (kromě pražské školy můžeme zmínit třeba jazykovědný program Eugenia Coseria a jeho školy).

Vývoj sociolingvistiky ve světě sleduje Ondrejovič od jejích počátků ve Velké Británii (J. R. Firth, londýnský kontextualismus (deficitní teorie B. Bernsteina)) i v Americe. Tam se podle něj postupně vytvořily tři hlavní proudy sociolingvistického bádání: 1) studium bilingvismu (Fergus-

son, Fishman), 2) studium jazyka měst (Labovova diferenční hypotéza), 3) etnografie komunikace (Blom, Gumperz, interakční/interpretativní sociolingvistika). Společným rysem těchto proudů a tedy vlastně i poznávacím znamením zařazujícím dané práce do sociolingvistiky je pohled na jazyk nikoli jako na homogenní systém, ale jako na celek, který je složený z různých variet, přičemž pod tímto pojmem se rozumí jazyková varianta, jejímž specifickým rysem je, že koreluje s mimojazykovými faktory, se specifickými sociokulturními proměnnými. Slovenská jazykověda podle autora zachytila nástup sociolingvistiky v jejích počátcích až obdivuhodně dobře. Ondrejovič zmiňuje dokonce i některé práce (např. Paulinyho *Kultúrnohistorické podmienky a spoločenské funkcie bilingvizmu v dejinách spisovnej slovenčiny*, 1958), které vyšly i dříve než první průlomové zahraniční práce zařadivší se pak do kánonu sociolingvistické literatury. Na druhou stranu ale slovenská lingvistika této své připravenosti nevyužila natolik, jak mohla, došlo spíše k útlumu a sociolingvistika na Slovensku dodnes není podle autora dobře institucionalizovaná. Musí se též bránit řadě více či méně poučených výhrad a protestů, které proti ní zaznívají. Hodně prostoru proto Ondrejovič věnuje polemice s řadou slovenských odpůrců sociolingvistiky (F. Kočiš (otázky teorie spisovného a národního jazyka), J. Kačala (vztah sociolingvistiky a jazykové kultury), I. Ripka (vztah sociolingvistiky a dialektologie), Š. Ondruš, M. Považaj).

Hlavní část knihy autor rozčlenil do čtyř větších oddílů podle zaměření jednotlivých příspěvků. V oddílu prvním a částečně i čtvrtém jsou texty spíše obecného, teoretického a metodologického zaměření. Oddíl druhý a třetí zase obsahují příspěvky ke konkrétním jevům a materiálové analýzy.

První oddíl *Glosy k programu a dejinám (socio)lingvistického výskumu* zahajuje článek *Lingvistika ako smerovacia veda*, který se věnuje tematice ovlivňování různých věd (hlavně lingvistiky) jinými vědami v různých dobách lidské historie. Autor zde vymezuje různé druhy interdisciplinarit a mezioborového působení. Byla období, kdy jazykověda spíše přebírala metody odjinud (zde se bohužel Ondrejovič nevyhnul vyjádření, že sem spadá přejetí darwinismu do jazykovědy; to je však trvale opakovaný omyl, vždyť důležitější Schleicherovy spisy vyšly před Darwinem), a období, kdy naopak sama podnítila metodologický rozvoj jiných věd (strukturalismus). Jindy je vztah mezi vědními disciplínami rovnovážný a vzniká množství pomezích disciplín. To je případ i těch věd, které se konstituovaly v souvislosti s pragmatickým obratem k jazyku, tedy i sociolingvistiky. V příspěvku *Princíp komplementarity a lingvistika* se autor zabývá platností a projevy tohoto principu, formulovaného původně N. Bohrem pro fyziku, i v jazykovědě. Jinými slovy jde o potřebu uznání toho, že ve vědě neexistují jediná správná řešení, ale je třeba se smířit s tím, že existují různé pohledy na věc, často se vylučující, ale právě ve své souhře podávající člověku co nejuplněnější obraz o daném jevu či problému. Obsáhle stať *Jazyková ekológia a ekológia lingvistiky* je pohledem na vznik, vývoj a principy mladšího odvětví sociolingvistiky, jímž je ekolingvistika. Ondrejovič se zde věnuje jejím pěti hlavním tematickým okruhům (rozdělení podle Fillova úvodu do ekolingvistiky z roku 1993): 1) ekologie jazyků (otázka vzájemného vztahu malých a velkých jazyků, vymírání jazyků), 2) jazyk a konflikt (o jazykovém chování a postojích k jazyku a jeho mluvčím na mikroúrovni (v dialogu) i makroúrovni (např. prestiž konkrétního jazyka v bilingvní společnosti)), 3) jazyk a skupiny (téma prosazování moci jazykem, etnocentrismus, jazyk a pohlaví), 4) jazyk, člověk, zvíře, rostlina (jak se v jazyku reflektuje vztah člověka k přírodě, antropocentrismus versus ekologický pohled na svět), 5) ekologická jazyková kritika a jazyková kultura (snahy o prosazení adekvátních jazykových prostředků ve výše uvedených oblastech). Ukazuje se tak, že podstatná část ekolingvistických témat se kryje se zájmy sociolingvistickými. V článku *Jazyk a identita* se z různých úhlů pohledu probírá role jazyka (vliv jeho aktuálního stavu) při konstituování etnické a národní identity člověka. Obecná vymezení demonstuje pak autor na situaci slovenštiny a slovenského národa. Sociolingvistika například zjistila, že v počátečních etapách konstituování národů převažuje v jazyce proces integrační a jde především o kultivaci spisovného jazyka jakožto nejprestižnější normy, zatímco později, když nastane tzv. „sociolingvisticky normální situace“ (jazyk je dobře rozvinutý a není ohrožen), se zase prosazuje proces diferenční a pozornost se věnuje (nebo

má věnovat) všem varietám národního jazyka. V takové situaci je podle autora v současné době i slovenština. V příspěvku *Rok 2004 a slovenčina* Ondrejovič přemýšlí o postavení a budoucnosti slovenštiny po vstupu Slovenska do Evropské unie. Tradičně uváděné nebezpečí v podobě přílivu anglicismů do slovenštiny podle něj není třeba přeceňovat, pokud bude dobře popsán systém slovenštiny, její živé normy a tendence a pokud budou profesionálové uplatňovat kultivovaný a prestižní jazyk. Zárukou toho má být dobře vypracovaná státní jazyková i jazykovědná politika. Text *Z dejín a programu sociolingvistiky na Slovensku* se vrací k tématu pojednanému zčásti už v prologu. Ondrejovič zde podává obšírný přehled dosavadních sociolingvistických prací a projektů, které na Slovensku vznikly a proběhly, a uvádí, co vidí jako hlavní úkoly a témata slovenské sociolingvistiky do budoucna.

Oddíl *Sondy do súčasnej jazykovej situácie na Slovensku* obsahuje autorovy příspěvky vycházející z terénního výzkumu slovenštiny. Ve studii *Bratislava versus stredné Slovensko (sociolingvistický pohľad)* v roce 1991 zjišťoval, jaké jsou postoje obyvatel dvou středoslovenských měst (Martin na severu a Lučenec na jihu) jakožto zástupců toho jazykového útvaru, který kdysi posloužil Štúrovi jako základ pro kodifikaci slovenštiny, k jazyku obyvatel Bratislavy, který se stává dominantním a expanzivním v současné době. A naopak, jaký je postoj Bratislavanů k jazyku těchto středoslovenských měst. Podobné zaměření má i studie *Z výskumu jazykovej situácie na južnom Slovensku*, která zase zjišťovala slovensko-maďarské (a také slovensko-romské) jazykové vztahy. Ze zkoumání vyplynulo, že (v rozporu s politickými projevy a publicistikou) v podstatě neexistuje konfliktní situace slovensko-maďarská. V článku *Slovenčina, jej domáce a zahraničné variety* se autor zamýšlí nad postoji Slováků ke slovenštině používané slovenskými menšinami mimo Slovensko i nad celkovou jazykovou situací na Slovensku, a to i z hlediska státní jazykové politiky. Slovensko má v současné době dva jazykové zákony (Zákon o štátnom jazyku SR a Zákon o používaní jazykov národnostných menšín), narozdíl třeba od České republiky, která patří k pouhým 10–15 % zemí na světě, které jazykový zákon vůbec nemají. Stať „*Zabudnutá*“ *slovenská menšina v Dolnom Rakúsku* se věnuje historii slovenské menšiny v Rakousku (existují dva protichůdné názory na její původ, jedni tvrdí, že jde o pozůstatek starého osídlení už z Velké Moravy, druzí počítají s osídlením až v 16.–17. století) a především současnému stavu. Výzkum je zaměřen jednak na získání co nejvíce jazykového materiálu z dané oblasti, jednak na zjištění pocitů identity obyvatel Dolního Rakouska slovenského původu. Stejný cíl má i studie *Chorváti na Slovensku zo sociolingvistického hľadiska*, zabývající se jazykem několika chorvatských osad na západním Slovensku a také postojem Slováků k těmto Chorvatům, který je velmi kladný. Odbočením ze zkoumání jazykové situace na Slovensku je Ondrejovičův starší text *O jazykovej situácii v Nórsku*, shrnující vznik, vývoj a současný stav dvou norských norem spisovného jazyka, bokmálu a nynorsku.

Třetí oddíl knihy, *Mediálny a divadelný jazyk a jazykové postoje*, otevírá studie *Jazyk „totalitný“ a „posttotalitný“ (na materiáli slovenskej tlače po roku 1989)*, v níž Ondrejovič sleduje proměny jazyka politické publicistiky na Slovensku v posledních padesáti letech, a to proměny stylistické i tematické. Závěry článku *Z výskumu jazykových postojov v oblasti dramatických umení*, zabývajícího se zjišťováním vztahu divadelníků, zejména obecně uznávaných, „zavedených“ herců, k různým jazykovým jevům slovenštiny, slouží Ondrejovičovi k přemýšlení o výslovnostní normě slovenštiny. Zmíněná profesní vrstva má podle něj dobré předpoklady reflektovat jazyk, a její názory by se tedy měly brát v potaz při kodifikaci ortoepických příruček. Dva příspěvky jsou věnovány tematice jazyka a etnika. V prvním z nich, *Mediá na Slovensku o Rómech. Prípád Polichno*, autor nejprve zmiňuje paradoxní situaci, kdy ačkoliv na Slovensku neexistuje větší jazykový ani etnický problém slovensko-maďarský ani slovensko-český, slovenská média o něm neustále referují, zatímco v případě slovensko-romském je tomu přesně naopak. Výjimkou je pro svou exkluzivitu (čtyřnásobná vražda) tzv. případ Polichno a Ondrejovič se na něm snaží ukázat, jak se v polovině 90. let referovalo ve slovenském tisku o Romech. Vyjadřuje se pak také *K niektorým aspektom štandardizácie rómskeho jazyka* na Slovensku. Vzhledem k tomu, že většina romského obyvatelstva na

Slovensku žije na východě, doporučuje Ondrejovič vyjít při (žádoucí) standardizaci romštiny na Slovensku právě z východní normy. *Sonda do postojov k internacionalizmom* je zprávou o tom, že postoj k internacionalismům je na Slovensku, narozdíl třeba od České republiky či Polska, kladný, což je zřejmě výsledek dlouhodobé jazykové situace, protože na Slovensku se až do 19. století v různých funkcích (vědecký, diplomatický, církevní, literární jazyk) držela latina. Článek *Postoje k niektorým jazykovým varietám v slovenskej jazykovej situácii* se zabývá především postojem Slováků k spisovnému jazyku. Ukazuje se, že spisovná slovenština má velmi prestižní postavení a každý odklon od její normy ve veřejné sféře je vnímán téměř jako nekulturnost.

V čele závěrečného oddílu knihy, *Spory a rozpory slovenskej (socio)lingvistiky*, je studie *Sociolingvistický vs. normativistický pohľad na jazyk*, která je v jistém smyslu esencí všeho, o čem Ondrejovič ve svých textech pojednává. Opět se tu popisuje situace slovenské lingvistiky, její rozdělení do dvou proudů lišících se postojem k uplatňování sociolingvistických výsledků při kodifikaci jazyka. Zatímco jedna skupina jazykovědců se drží zásady, že „normu netreba zisťovať na ulici, zachytávajú ju predsa kodifikačné príručky“, druhá skupina chce naopak do normativně-kodifikační praxe a jazykověregulační činnosti zapojit uživatele jazyka a jejich postoje, zejména tzv. prestižní nositele jazyka, jako jsou např. herci. Ondrejovič patří jednoznačně k tomuto druhému názorovému proudu, většina jeho výzkumu se ubírá právě v tomto duchu. Dobrá je podle něj jen taková kodifikace, která je akceptovatelná a akceptovaná uživateli jazyka. S odkazem na Daneše proto Ondrejovič hovoří o nutnosti změnit pořadí kritérií v teorii spisovného jazyka: místo tradičního pořadí 1) systémovost, 2) funkčnost, 3) vžitost (noremnost) má být pořadí přesně opačné. Stejně téma nastoluje i stať *Sociolingvistika a jazyková kultúra*, kde se opět uvádí, že prosazení se sociolingvistického přístupu v regulační a kodifikační praxi je žádoucí, neboť bývá obvykle spojeno s obdobím sociolingvisticky normální situace, a ta již na Slovensku nastala: slovenština představuje diasystém s rozličnými varietami (kodifikovaný spisovný jazyk, nekodifikovaný běžný (standardní) jazyk, substandardní variety, nářečové variety). Dva příspěvky Ondrejovičovy knihy se zabývají výzkumem městského jazyka. První z nich, *Medzi jazykom mesta a jazykom vidieka*, popisuje specifický demografický vývoj Slovenska (pomalá a v porovnání s jinými zeměmi stále ještě nízká urbanizace), podává přehled dosavadních výzkumů městského jazyka na Slovensku (nejlépe jsou zpracovány Banská Bystrica a Prešov), především však tematizuje otázku důležitosti jazyka měst pro kodifikaci. Ostatně už Štúr bral za základ své kodifikace nikoli nějaké konkrétní středoslovenské nářečí, ale spíše středoslovenský interdialekt, tedy vpodstatě řeč vzdělanců ve středoslovenských městech. Druhý příspěvek, *Výskum mestského jazyka – tradice, stav, perspektivy*, má širší záběr. Zmiňuje se v něm například rozdíl mezi evropským přístupem k zkoumání jazyka měst, který je spíše dialektologický (městský jazyk se popisuje hlavně ve vztahu k dialektům na venkově), a přístupem americkým, zaměřeným na sociolekty. Společným jmenovatelem posledních tří textů knihy je otázka ortoepické kodifikace. V příspěvku *Jazyk médií a kodifikácia* se opět poukazuje na nutnost spolupráce jazykovědců s profesionálními uživateli jazyka v médiích při kodifikaci. *Sociolingvistické poznámky k rytmickému zákonu* se vyslovují proti posílení tzv. rytmického zákona (nejsou dvě dlouhé slabiky za sebou) v nové kodifikaci slovenštiny, protože to neodpovídá výsledkům průzkumu současné normy. Studie *Výraz parfum/parfém a sociolingvistický výskum* je pak konkrétním příkladem sociolingvistické interpretace jazykového materiálu.

Uvedený přehled může jistě působit poněkud roztržštěným dojmem. Tak se ostatně jeví i samy Ondrejovičovy texty, jsou-li postaveny takto vedle sebe bez podstatnějších úprav oproti původnímu znění. Sám autor ale tuto knihu chápe jen jako přípravu k napsání systematické sociolingvistické příručky. I z takto shromážděných textů je však patrný Ondrejovičův přínos k nastoleným otázkám. Je to především volání po pluralitě názorů, přesvědčení o potřebě rozmanitosti pohledů na svět a zachování rozmanitosti samotných jevů. Nechce jazyk a společnost svírat do kazajky příkazů a zákazů, ale naopak je otevřít pestrosti života. Je pevný ve svých stanoviscích, ale umírněný ve formulacích, snaží se smířovat protichůdné tábory. Soustavným seznamováním s teoretickými vý-

chodisky sociolingvistiky, referováním o prováděných výzkumech a zveřejňováním dosažených sociolingvistických výsledků chce nesociolingvistický a sociolingvistický proud na Slovensku nikoli ještě více rozdělit, ale naopak sblížit.

Príspevek vznikl v rámci projektu MŠMT ČR LC546.

Vít Boček
vitbocek@gmail.com

Slančová, Daniela (ed.): Štúdie o detskej reči. Acta facultatis philosophicae universitatis prešovensis. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov 2008. 355 s.

Zájemci o dětskou řeč, ať už se jedná o lingvisty, psychology, pedagogy, logopedy a další, kteří obvykle pracují, alespoň co se osvojování češtiny týče, buď se staršími pedolingvistickými publikacemi, popř. s cizojazyčnými materiály a jejich překlady, jistě nadšeně uvítají novou publikaci, pojednávající o osvojování slovenštiny u dětí, nazvanou *Štúdie o detskej reči*, která nejen drží krok s aktuálními akvizičními publikacemi světovými, ale zároveň i přináší jedinečné poznatky týkající se slovenštiny, a řadí ji tak po bok dalších jazyků, jež jsou předmětem zkoumání jazykové akvizice.

Kniha obsahuje společnou předmluvu autorek jednotlivých příspěvků, v níž jsou uvedeny informace o několika projektech, jejichž výsledkem publikace je. Je nutné podotknout, že projekty jsou završeny nejen touto nesmírně důležitou publikací, ale také připojením slovenštiny do elektronické databáze dětské řeči CHILDES (Child Language Data Exchange System). Tento soubor dat funguje jako cenný zdroj informací o dětském jazyce již od roku 1984 a je přístupný široké vědecké veřejnosti. Návod na použití a pojednání o historii budování tohoto korpusu je možné najít mimo jiné v MacWhinney (2000) a MacWhinney a Snow (ové) (1985), popř. na internetových stránkách Carnegie Mellon University (<http://childes.psy.cmu.edu/>).

Pro čtenáře publikace zaměřené na dětskou řeč je vždy velice užitečná definice toho, co pro autory či autorky znamená vývoj dětské řeči. Právě chápání tohoto termínu do jisté míry vymezuje charakter publikace a škálu témat, na něž se autoři či autorky zaměřují, na něž kladou důraz a jež jsou pro ně důležitá. Pro autorky této publikace představuje termín „vývoj dětské řeči“ zkrácené pojmenování označující vývoj řečové činnosti a jejich předpokladů. Východiskem je pak řečová činnost, která je součástí komunikační činnosti, a proto hraje ve výzkumu autorek důležitou roli analýza jak verbální, tak neverbální komunikace. D. Slančová označuje takovýto přístup k výzkumu za komplexní, procesuální a interakční (s. 15).

Kromě tohoto vymezení si čtenář může utvořit sám představu o tom, kam zařadit tuto publikaci, díky přehlednému pojednání o jednotlivých přístupech k dětské řeči, jež jsou součástí jak „západní tradice“, tak tradice Vygotského a ruské školy, viz příspěvek M. Mikulajové. Načrtnuty jsou zde přístupy behavioristické a nativistické. Pozornost je věnována kognitivním teoriím a teoriím orientovaným na komunikační aspekty osvojování jazyka. Čtenář je podrobně informován o tom, jak rozmanitě a protichůdně mohou přístupy k procesu osvojování jazyka být. Jména nejdůležitějších představitelů jednotlivých směrů čtenářům a případným zájemcům o dětskou řeč orientaci v této oblasti jistě velmi usnadní.

Data, s nimiž autorky ve svých příspěvcích pracují, byla ve většině případů získána na základě longitudinálního, tzn. dlouhodobého sledování pěti dětí od jejich narození do pěti až šesti let. Záznamy byly pořizovány jednou měsíčně a pozorování trvalo jednu hodinu. Jedná se o videozáznamy, které byly transkribovány transkripčním a kódovacím systémem CHAT (Codes for the Human Analysis Transcript) užívaným v databázi CHILDES. Jedná se o neuvěřitelně a obdivuhodně množství dat, přinášející nové poznatky o procesu osvojování slovenštiny a sloužící k výzkumu autorek